

UDC 316:376(478.9)
DOI: 10.34671/SCH.HBR.2020.0403.0015

SOSIAL DÖVLƏT QURUCULUĞU PROSESİNDƏ INKLUSIV TƏHSİL

© 2020

Şəfiyev Üzeyir Atamalı oğlu, dosenti, Sosial iş kafedrasının müdürü
Bakı Dövlət Universiteti

(1148, Azərbaycan, Bakı, Z. Xəlilov, 23, e-mail: uzevirlerik@gmail.com)

Xülasə. Məqalədə inklusiv cəmiyyət sosial dövlət quruculuğu fonunda təhlil edilmiş, azərbaycanda inklusiv təhsilin bugünkü vəziyyəti, bu sahədə mövcud problemlər araşdırılır, qarşıda duran vəzifələrdən bəhs edilir. Burada həmçinin bildirilir ki, inklusiv cəmiyyət təkcə təhsil sektorunu deyil, sosial həyatın bütün sahələrini əhatə edir. Azərbaycanda inklusiv cəmiyyət və inklusiv təhsilin hüquqi təminat məsələləri də məqalədə araşdırılan problematikalardandır. Burada qoyulan problem müqayisə metodu vasitəsilə dünya təcrübəsinin təhlili əsasında arşdırılır. Azərbaycanda inkluziv təhsil təhsil sahəsində həllini gözləyən bir sıra vacib məsələlər olmasına rəğmən, ölkəmiz bu istiqamətdə diqqətçəkən addımlar da atmışdır. Məlum həqiqətdir ki, inkluzivlik təkcə təhsil sektorunu deyil, bütün cəmiyyət və dövlət həyatını əhatə edir. Hazırda dünyada iqtisadi göstəricilərin inkluziv inkişaf səviyyəsi ilə bağlılığının təhlilinə yönəlik araşdırmalar həyata keçirilir. Bir sıra hallarda təhsil sferasında da inkluziya və inteqrasiya anlayışlarını səhvən ekvivalent anlayış kimi işlədilir. Əlbəttə, bu peşəkar yanaşma deyildir. İnteqrasiya şagirdlərin məktəbin xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılması prosesidirsə, inkluziya prosesində isə isə məktəb şagirdlərə, onların təhsil ehtiyaclarına uyğun şəkildə dəstək vermək üçün tədris istiqamətini qurur.

Açar sözlər: inklusiv təhsil, sosial dövlət, de-institutlaşma, sosial model, inteqrasiya, seqreqasiya.

INCLUSIVE EDUCATION IN THE PROCESS OF CONSTRUCTION OF A SOCIAL STATE

© 2020

Shafiev Uzeir Atamali, Associate Professor, Head of the Department of Social Work
Baku State University

(1148, Azerbaijan, Baku, Z. Khalilova St., 23, e-mail: uzevirlerik@gmail.com)

Abstract. The article analyzes an inclusive society in the context of building a welfare state, discusses the current state of inclusive education in Azerbaijan, current problems in this area, and also describes the problems it faces. and the legal issues of inclusive education are also one of the issues discussed in this article. The task is solved based on the analysis of world experience by the comparative method. Despite the fact that Azerbaijan has a number of important problems in the field of inclusive education, our country has taken the necessary steps in this direction: it is well known that inclusiveness covers not only the education sector, but also the entire life of society and the state. Research is under way to analyze the relationship between economic performance and the level of inclusive development in the world. In some cases, the concepts of inclusion and integration are mistakenly used as equivalents in the field of education. Of course, this is not a professional approach: integration is the process of adaptation of students to the characteristics of the school, while in the process of inclusion, the school creates a curriculum to support students in accordance with their educational needs.

Keywords: inclusive education, social state, deinstitutionalization, social model, integration, segregation.

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ПРОЦЕССЕ СТРОИТЕЛЬСТВА СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА

© 2020

Шафиев Узеир Атамали, доцент, заведующий кафедрой социальной работы
Бакинский государственный университет

(1148, Азербайджан, Баку, ул. З.Халилова, 23, e-mail: uzevirlerik@gmail.com)

Аннотация. В статье анализируется инклюзивное общество в контексте построения социального государства, обсуждается текущее состояние инклюзивного образования в Азербайджане, текущие проблемы в этой области, а также описываются стоящие перед ним проблемы. и правовые вопросы инклюзивного образования также являются одной из проблем, обсуждаемых в этой статье. Поставленная задача решается на основе анализа мирового опыта сравнительным методом. Несмотря на то, что в Азербайджане есть ряд важных проблем в области инклюзивного образования, наша страна сделала необходимые шаги в этом направлении: общеизвестно, что инклюзивность охватывает не только сектор образования, но и всю жизнь общества и государства. В настоящее время проводятся исследования для анализа взаимосвязи между экономическими показателями и уровнем инклюзивного развития в мире. В некоторых случаях понятия включения и интеграции ошибочно используются как эквиваленты в области образования. Конечно, это не профессиональный подход: интеграция - это процесс адаптации учащихся к особенностям школы, в то время как в процессе включения школа создает учебную программу для поддержки учащихся в соответствии с их образовательными потребностями.

Ключевые слова: инклюзивное образование, социальное государство, деинституционализация, социальная модель, интеграция, сегрегация.

Giriş. Müasir qlobal sosial rifah dövləti quruculuğu fonunda inklusiv cəmiyyət göstəriciləri xüsusilə aktuallaşır.

Aydın həqiqətdir ki, cəmiyyətdə mövcud maneələrin ləğv edilməsi üçün hamıya bərabər imkanlar təmin edilməli, diskriminasiyadan qaçmaq üçün bu prosesi ailədən və təhsil sistemindən başlamaq lazımdır. BMT-nin sabiq baş katibi Kofi Annanın təbircə desək "Hamı üçün təhsil"dən daha vacib digər bir vəzifə yoxdur".

Aydın həqiqətdir ki, inkluzivlik sosial dövlət modeli üçün xüsusi məna kəsb edir.

Elmi ictimaiyyətə məlumdur ki, sosial dövlət ideyasını alman alimi Lüdviq fon Ştayn (1815-1890) 1850-ci ildə özünün "1789-cu ildən başlayaraq Fransada sosial hərəkət tarixi" adlı əsərində təqdim edir. O, sosial dövlət dedikdə,

bütün ictimai siniflərin və şəxsiyyətlərin tam hüquqi bərabərliyini nəzərdə tuturdu. Ştayna görə: "sosial dövlətdə son nəticədə bir nəfərin inkişafı hamının inkişafının şərti kimi çıxış edir, məhz bu mənada sosial dövlət haqqında belə demək olar: sosial dövlət bəşəri ləyaqətin təsisatlı təminatçısıdır" [7. s.71].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2013-cü ildə Azərbaycanın sosial xarakterli dövlət olduğunu bəyan edərək bildirmişdir ki, "...Mən dəfələrlə qeyd etmişəm, bir daha demək istəyirəm ki, Azərbaycan dövləti sosial dövlətdir. Siyasətimizin mərkəzində Azərbaycan vətəndaşı dayanır" [4].

Davos Dünya İqtisadi Forumunun yaradıcısı və prezidenti, professor Klaus Martin Şvabın 2018-ci ildə dərc edilmiş

hesabatında dünyanın 140 ölkəsinin rəqabət qabiliyyəti göstəricilərinin təhlili nəticələri və bu parametrlərin insanların rifahının yüksəldilməsi hesabına ölkənin inklüziv inkişafına təsiri ilə bağlı elmi tədqiqat yer alıb. Professor Şvabın gəldiyi qənaət birmənalıdır: iqtisadi şərait, o cümlədən yüksək rəqabət qabiliyyəti inklüziv inkişaf baxımından zəruri olsa da, yetərli şərt hesab edilə bilməz. Alimin araşdırmasının nəticələri, o cümlədən Azərbaycanda durumun təhlili deməyə əsas verir ki, inklüziv inkişafın yüksək səviyyəsinin təmin edilməsi üçün əhalinin rifah halının yüksəldilməsinə yönəlik daim və müntəzəm reallaşdırılan sosial siyasət zəruri şərtədir. “İnklüzivlik” indikatoru əhali arasında təbəqələşmənin səviyyəsi, yoxsulluğu, fiziki şəxslər və ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin bölgüsünü təyin edir. Dünya İqtisadi forumunun nüfuzlu indeksi sayılan “İnklüziv İnkişaf İndeksi 2018”-də Azərbaycan ən yaxşı inkişaf etməkdə olan ölkələr sırasında üçüncü, MDB məkanında isə birinci yerdə qərarlaşıb. Qeyd edək ki, İnklüziv inkişaf indeksi 3 əsas indikator olmaqla, 12 sub-indikatora əsasən formalaşır. “Artım və İnkişaf”, “İnklüzivlik”, “Nəsilərarası bərabərlik və dayanıqlılıq” əsas indekslər olmaqla inkişaf etmiş və inkişafda olan ölkələrin reytingini formalaşdırır. “İnklüziv İnkişaf İndeksi 2018” hesabatı ölkələrin adam başına düşən ÜDM, əmək məhsuldarlığı, sağlam həyat gözləntiləri, məşğulluq, CİNİ əmsalı+, yoxsulluq dərəcəsi, xalis yığımların tənzimlənməsi və s. sub indikatorlar əsasında qiymətləndirir.

Dünya İqtisadi Forumunun 2018-ci il üçün hesabatına əsasən, inklüziv inkişaf nəminə iqtisadi resurslardan səmərəli istifadə üzrə dünya rekorduna Azərbaycan imza atıb. Azərbaycanın inklüziv inkişaf səviyyəsinə görə reytingi ölkənin iqtisadi imkanlarından 23 pillə üstündür. Azərbaycan 28.6 balla qiymətləndirilib. Bu özəllik belə bir faktı şərtləndirib ki, inklüziv inkişaf məqsədilə iqtisadi və insan resurslarının optimal idarə edilməsi üzrə Azərbaycan Respublikasının təcrübəsi Dünya İqtisadi Forumunun hesabatında təhlil predmetinə çevrilib. Professor Klaus Şvab bu sənəddə ölkələrin rəqabət qabiliyyətləri ilə onların davamlı inklüziv inkişaf cəmiyyətinin formalaşdırılması sahəsində nailiyyətləri arasında asılılığı nəzərdən keçirərək belə qənaətə gəlib ki, müqayisə olunan ölkələr arasında yalnız Azərbaycanda sosial inkişaf göstəriciləri və əhali arasında gəlirlərin bölünməsi xarakteri iqtisadi göstəricilər səviyyəsindən əhəmiyyətli dərəcədə üstündür. Azərbaycanda bu uğurlara müttəxəssislərin rəyincə, innovativ, kompensasion texnologiyalar kompleksinin tətbiqi ilə nail olunmuşdur [8, s.26].

İmkanları məhdud olan uşaqların təlim və təhsili problemləri. Tarixi ekskurs etsək, məhdud imkanları olan uşaqların təlim və təhsil prosesinin üç tarixi mərhələdən keçdiyinin şahidi olarıq: birinci mərhələ XX əsrin əvvəlləri və 60-cı illərin ortalarını əhatə edən “tibbi model” adlanan əslində seqreqasiya ilə müşahidə edilən dövr. XX əsrin 60-cı illərinin ortalarından 80-ci illərin ortalarına qədər dövrü əhatə edən “normallaşdırma modeli” adlanan mahiyyət etibarilə inteqrasiya səciyyəli ikinci mərhələ və nəhayət, XX əsrin 80-ci illərinin ortalarından hazırkı dövrə qədər davam edən inkluziya, qoşulma prosesini özündə ehtiva edən “sosial model”. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, inklusiv təhsilə doğru real dəyişikliklər 1960-cı ilin ortalarında psixiatrik xəstəxanaları himayəyə alan dövlət müəssisələrinin ləğv edilməsi ilə başlamışdır. Bu müəssisələrin sakinlərinin dünyadan təcrid edilmələri, inkişafı stimullaşdıran şərtlərin olmamasında, sevginin, qayğının olmaması, çox vaxt qəddar rəftarın mövcudluğunda, insan hüquqlarının kobud surətdə pozulmasında sübut olunmuş, məlum oldu ki, bağlı şəraitdə insanın qabiliyyətləri zəifləyir, ünsiyyət dairəsi daralır, özünü qiymətləndirməsi aşağı düşür, tam dəyərli həyata olan yollar həmişəlik bağlanır. Məhz bu vaxtlarda tibbi modelin qanunauyğunluğunda şübhələr yaranmağa başladı.

Bu modelə əsasən məhdud imkanları olan insanlara uzunmüddətli müalicə tələb olunurdu və bunun üçün ən yaxşı yer xüsusi müəssisələr idi. Yaranmış vəziyyətə cavab kimi bir çox ölkələrdə ilk növbədə ABŞ, Böyük Britaniya, İsveç və İtaliyada bütün sistem dəyişmə və bu sistemi daha

da insansevər etmək üçün çağırış səsəri yayıldığı bildirilir. Nəticədə qərbdə yetim evlərini hamı ailələr əvəz etməyə başladı.

Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf pozuntuları olan uşaqların imkanlarının anlaşılması və onların dəstəklənməsi üçün yeni sistemin təşkilinə XX əsrin ortalarında keçirilən elmi tədqiqatlar böyük təsir etmişdir. Bağlılıq və xüsusi pedoqogika sahəsində olan bu tədqiqatlar intellekt pozuntusu olan uşaqların potensial imkanlarının aşkarlanması, bütün uşaqların öyrənə bilməyə qadir olması faktının qəbulu ilə bağlıdır.

Ötən əsrin 70-ci illərində Skandinaviyada tibbi modelin əsasında duran təsəvvürlərin alternativini kimi “normallaşdırma” anlayışı meydana çıxdı. Bu anlayış ABŞ və Kanadada qəbul edilmiş və inkişaf etmişdir. Normallaşdırma modeli münasibətini dəyişmək üçün cəmiyyətə təzyiq göstərərək təhsil almaq və öz gücünü səfərbər etmək üçün uşağa təzyiq göstərməyə gətirib çıxarırdı.

Tədrisən bu konsepsiya da şübhə doğurmağa başladı. Bu konsepsiya uşağın məktəb və cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməyə hazırlığını güman edirdi. Amma cəmiyyət tez bir zamanda dəyişə bilməzdi. Belə bir şəraitdə isə inteqrasiyanın sosial deyil, fiziki tərkibindən söhbət gədə bilirdi.

Hazırkı dövrdə məhdud imkanları olan insanlara dəstək xidmətinin inkişafı ideoloji olaraq “sosial model”lə müəyyən olunur. Bu modelə əsasən insan ailənin həyatında iştirak etmək, məktəbdə oxumaq, işləmək üçün hazır olmağa borclu deyil.

Diqqət daha çox mühitin onun imkanlarına adaptasiya olunmasına, onun qabiliyyətlərinin inkişafı üçün sosial əlaqələr sisteminin yaranmasına ayrılır. “Qoşulma” anlayışı bu modelə keçidlə bağlıdır. İnteqrasiyadan fərqli olaraq “qoşulma” hər bir qrupun qismən muxtariyyətinin saxlanılmasını nəzərdə tutur.

Beləliklə, ingilis dilli ölkələrdə “qoşulma” termini inteqrasiya termininin əvəz etməyə başladı. İngilis dilində “include” “daxil etmək”, “tərkibində olmaq”, “ehtiva etmək” deməkdir. “Inclusion” sözü yalnız təhsilə deyil, həm də insanın cəmiyyətdəki yerinə yeni baxışı ifadə edən termin kimi təqdim olunur.

İnklüziv təhsilin təcrübəsinin əsasında hər bir təhsil alanın fəaliyyətinin qəbul edilməsi durur. Bu səbəbdən təhsil hər bir uşağın özünəməxsus tələbatlarını təmin edə bilmək şəklində təşkil edilməlidir. Müşahidələr onu göstərir ki, YUNESKO-nun proqramının effektiv fəaliyyəti ilə əlaqədar inkluziya istiqamətində ən qəti və tez dəyişikliklər dünyanın kasıb ölkələrində müşahidə olunur. Hərçənd inklusiv təhsil istiqamətdə mükəmməl qanunvericiliyə malik ölkələr sırasında Kanada, Kipr, İsveç, Norveç, İspaniya, ABŞ və Böyük Britaniya xüsusi yer tutur.

1970-ci illərdən başlayaraq beynəlxalq praktikada əlilliyi olan şəxslərin təhsil imkanlarının genişləndirilməsi ilə bağlı normativ aktların hazırlanmağa başlanılmışdır. Müasir təhsil siyasətində ABŞ və Avropa bir neçə yanaşmanın inkişafına nail olmuşdur: 1.təhsilin əlçatanlığının genişləndirilməsi (widening participation); 2.hakim tendensiyaya çevrilmə (mainstreaming); 3.inteqrasiya (integraton); 4.inklüzuya (inclusion). Meynstriminq hesab edirdi ki, əlilliyi olan uşaqlar öz yaşadları ilə bayramlarda, məktəbdənkənar proqramlarda ünsiyyət saxlamalıdır.İnklüziv siniflərdə təlimin təşkili İnteqrasiya məktəbdə heç bir dəyişiklik olunmadan, məktəbi SİM uşaqların imkanlarına uyğunlaşdırmadan xüsusi siniflərin təşkilini nəzərdə tuturdu. Millətlər Liqasının Uşaq Hüquqlarının Bəyannaməsi (Cenevrə Bəyannaməsi) ilk dəfə olaraq uşaqların əqli və fiziki zəifliyinə görə xüsusi müdafiəyə ehtiyacı olduğunu göstərmişdir. 1924-cü il Cenevrədə 2-ci. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (ÜİHB), Maddə 2: Hər bir insan irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini, siyasi və digər əqidələri, milli və sosial mənsubiyyəti, əmlak vəziyyəti, silk mənsubiyyəti və digər vəziyyətlərinə görə heç bir fərq qoyulmadan hazırkı Bəyannamədə bəyan edilən bütün hüquqlara və bütün azadlıqlara malik olmalıdır [1].

BMT-nin inklusiya istiqamətində bir neçə hüquqi aktları mövcuddur. “İnsan hüquqlarının ümumi Bəyannaməsi”

(1948), “Uşaq hüquqları Bəyannaməsi” (1959), “Uşaq hüquqları barədə Konvensiya” (1989), “Uşaqların hüquq və müdafiəsinin təmin edilməsinin ümumdünya Bəyannaməsi” (1990), “Əlilliyi olan insanlar üçün bərabər imkanların yaradılmasına dair standart qaydalar” (1993) və nəhayət 1994-cü ildə Salamankada inklüziv təhsilin inkişafı üçün qəbul edilmiş Bəyannamə də bu qəbildən olan sənədlərdir. 1947-1948-ci illər BMT-Üşaq Hüquqları Konvensiyası (Üşaq Hüquqları Bəyannaməsi) bəyan edir ki, “Əqli və ya fiziki çatışmazlığı olan uşaq onun ləyaqətini təmin edən, özünə inamını artıran və cəmiyyət həyatında fəal iştirakını asanlaşdıran şəraitdə tam dəyərli və ləyaqətli həyat sürməlidir” [10].

2008-ci ildə Azərbaycan BMT-nin “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyasına ilk qoşulan ölkələrdən biri olub. Milli qanunvericiliyin həmin Konvensiyaya və ümumən əlilliyi olan şəxslərlə bağlı dünyada qabaqcıl təcrübələrdən irəli gələn yanaşmalara uyğunlaşdırılması üçün 2018-ci ilin may ayında “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Qanun qəbul olunub. Əlilliyin qarşısının alınması, əlilliyi olan şəxslərin reabilitasiyası, təhsili, məşğulluğu, əlilliyi olan şəxslərin sosial təminatları və s. mühüm məsələlər əhatə edən bu Qanunun tətbiqi ilə əlaqədar olaraq 20-ə yaxın yeni normativ hüquqi akt hazırlanıb.

2006-cı il dekabrın 13-də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş “Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiya əlilliyi olan şəxslərin təhsil hüquqlarının bir çox tərəflərini əhatə edir və inklüziv təhsilin hər kəs üçün ən yaxşı təhsil mühiti olduğunu təşviq edir. Inklüziv təhsil uşaqların fiziki, psixi, intellektual və digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq, onların öz həmyaşıdları ilə məktəbdə eyni sinifdə təhsilə cəlb edilməsidir. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar dərs prosesində digər həmyaşıdları ilə birgə iştirak etdikdə, onların arasında bir-birinə qarşı anlaşma və hörmət hissi inkişaf edir. Bütün bunlar inklüziv təhsilin aşağıdakı prinsiplərinin realizəsi nəticəsində gerçəkləşir:

1. İnsanın dəyəri onun qabiliyyət və nailiyyətlərindən asılı deyildir;
2. Hər bir kəs hiss etmək və düşünmək qabiliyyətinə malikdir;
3. Hər kəs ünsiyyət hüququna malikdir və o dinlənilməlidir;
4. Bütün insanlar bir-birinə lazımdır;
5. Həqiqi təhsil yalnız real münasibətlərin kontekstində mövcud ola bilər;
6. Bütün insanlara öz həmyaşıdlarının dəstək və dostluğu lazımdır;
7. Bütün şagirdlərin inkişafı onların bilik və bacarıqlarından asılıdır;
8. İnsanların müxtəlifliyi həyatın bütün sahələrini inkişaf etdirir.

“Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiyanın 24-cü maddəsinə əsasən, iştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin təhsil hüququnu tanıyırlar. Ayrı-seçkiliyə yol vermədən bu hüququn həyata keçirilməsi üçün iştirakçı dövlətlər bütün pillələrdə inklüziv təhsil sistemini və əlilliyi olan şəxslərin fasiləsiz təhsil almaq imkanını təmin etməlidirlər. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin əlillik əlamətinə görə təhsildən kənarlaşdırılmamasını, onların digər insanlarla eyni əsaslarla inklüziv, keyfiyyətli və pulsuz icbari ümumi orta təhsil almaq hüququnu təmin etməlidirlər.

Azərbaycanda «Inklüziv təhsil layihəsi»nin icrasına 2005-ci ildən start verilmişdir. Nazirlər Kabinetinin 3 fevral 2005-ci il tarixli, 20 nömrəli qərarına əsasən «Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsili»nin təşkili üzrə inkişaf proqramı təsdiq edilmişdir [1].

Müşahidələr onu göstərir ki, inklüziv təhsil sayəsində sağlamlıq imkanları məhdud xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar kollektivə uyğunlaşır, cəmiyyətə inteqrasiya edir, onlarda özünə inam hissi formalaşır, onlar cəmiyyətin digər üzvləri kimi bərabər hüquqlu şəxsiyyət kimi formalaşır və gələcəkdə onların məşğulluq kimi problemi də aradan qaldırılmış olur. Inklüziv təhsil xüsusi məktəblərin onların

sayının azalmasına gətirib çıxaracaqdır. Inklüziv təhsil bu gün yalnız hamı üçün təhsil sisteminin möhkəmlənməsi prosesi kimi deyil, həm də sağlamlıq imkanları məhdud insanların diskriminasiyasının aradan qaldırılmasının səmərəli vasitəsi kimi qəbul edilir.

Inklüziv təhsilin məktəb həyatına gətirdiyi dəyişikliklərin nəticəsində yalnız sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar deyil, bütün uşaqlar qazanacaqlar. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ümumtəhsil məktəblərində təhsili bir çox ölkələrin, eləcə də Azərbaycanın cəlb olunduğu inklüziv təhsil sisteminin qanunauyğun inkişaf mərhələsidir. Cəmiyyətin iqtisadi, hüquqi, sosial inkişaf göstəricilərindən asılı olaraq inklüziv təhsil səviyyəsinə qədər müxtəlif mərhələlərdən keçmişdir. Bildiyimiz kimi sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar ümumiyyətlə təhsildən kənar qalmaqla diskriminasiya məruz qalmışlar. Bir qədər sonra SİM uşaqlar xüsusi məktəblərdə oxumaq və ya evdə təhsilə cəlb olunmaqla ən yaxşı halda seqreasiyaya halınına yaşamışlar.

Bir qədər sonra Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar ümumtəhsil məktəblərində tipik uşaqlarla birlikdə, lakin ayrı siniflərdə xüsusi proqram əsasında oxumaqla inteqrasiya prosesinə cəlb olunmuş və ən nəhayət, Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar ümumtəhsil müəssisələrində digər uşaqlarla eyni siniflərdə təhsil almaqla inklüziya prosesinə daxil oldular. Inklüziv təhsil uşaqyönümlü metodologiyayı inkişaf etdirməyi hədəf götürür və bütün uşaqların –fərdlərin təhsildə müxtəlif ehtiycları malik olduqlarını qəbul edir. Inklüziv təhsil uşaqların fənlər üzrə müxtəlif təlim ehtiyaclarının təmin edilməsi üçün daha səmərəli olan yanaşmaları işləyib hazırlamağa cəhd edir. Inklüziv təhsilin əsasında aşağıdakı istiqamətləri əsas götürən İdeologiya durur: -Bütün insanlara eyni münasibəti təmin edərək hər cür diskriminasiyadan uzaq durmaq; -Xüsusi təlim ehtiyacları olan uşaqlar üçün ümumtəhsil müəssisələrində şərait yaratmaq.

Azərbaycanda “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunun 12-ci maddəsinin tələblərinə əsasən, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ümumi təhsil müəssisələrində təhsil almalarının təmin etmək üçün “İnteqrasiya təlimli təhsil müəssisələrində təhsilin təşkili qaydaları” təsdiq olunmuşdur.

Həmin qaydalara əsasən, inteqrasiyalı təhsil sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ümumi təhsil müəssisələrində xüsusi təhsil proqramları ilə xüsusi siniflərdə təhsilinin təşkili ilə bağlı məsələləri əhatə edir. Inklüziya isə məktəbin istisnasız bütün uşaqların ehtiyaclarına cavab verəcək reformasiyasını və yenidən planlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda xüsusi təhsil, evdə təhsil və inteqrasiyalı təhsilin təşkil olunması ilə bağlı normaların nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, inklüziv təhsilə dair müddəalar yer almamışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 19 yanvar tarixli 995 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın həyata keçirilməsi ilə bağlı Fəaliyyət Planı”nın 1.4-cü bəndində sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin inkişafı və inklüziv təhsili üzrə dövlət proqramının hazırlanması, təsdiqi və həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. 2017-ci ildə “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir [2].

Qeyd edək ki, ölkəmizdə əlillərin problemlərin həllinə yönəldilmiş hüquqi-normativ bazanın möhkəmləndirilməsi istiqamətində müvafiq sənədlər qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidenti H.Əliyevin 1999-cu il 14 may tarixli Sərəncamı ilə «Əlilliyin qarşısının alınması və əlillərin reabilitasiyası üzrə 1999-2002-ci illər üçün Dövlət Proqramı»nın qəbul olunması bu sahədə irəliləyişə doğru daha bir addım oldu. Dövlət Proqramının icrasını təmin edərək ölkədə əlilliyin qarşısının alınması, əlillərin tibbi, sosial və peşə reabilitasiyası, məşğulluğu, təhsili, sosial müdafiəsi və cəmiyyətə inteqrasiyası məsələləri ardıcıl olaraq həyata

keçirilir. İş qabiliyyətli əlillərin məşğulluq problemlərini həll etmək məqsədilə işəgötürənlərə müəyyən olunmuş qaydada kvota təbiiq olunur.

2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 14 dekabr tarixli Sərəncamı ilə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə DÖVLƏT PROQRAMI təsdiq edilmişdir. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinə görə sağlamlıq imkanları məhdud olanlar, onların məhdud imkanlarına görə həyata keçirilməsi çətinləşən hüquq və vəzifələrdən başqa, bu Konstitusiyada təsbit olunmuş bütün hüquqlardan istifadə edir və vəzifələri daşıyırlar [9].

Vətəndaşların Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş təhsil hüquqlarını təmin etmək məqsədi ilə “Təhsil haqqında” və “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları qəbul edilmişdir. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən, dövlət cinsindən, irqindən, dilindən, dinindən, siyasi əqidəsindən, etnik mənsubiyyətindən, sosial vəziyyətindən, mənşəyindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanının yaradılmasına və ayrı-seçkiliyə yol verilməsinə təminat verir. Təhsilin hər hansı pilləsindən, səviyyəsindən və formasından məhrum edilməsinə yol vermir [11].

“Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda xüsusi təhsil, evdə təhsil və integrasiyalı təhsilin təşkil olunması ilə bağlı normaların nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, inklüziv təhsilə dair müddəalar yer almamışdır. Qeyd olunan Qanunun 12-ci maddəsinin tələblərinə əsasən, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ümumi təhsil müəssisələrində təhsil almalarının təmin etmək üçün “İntegrasiya təlimli təhsil müəssisələrində təhsilin təşkili qaydaları” təsdiq olunmuşdur. Həmin qaydalara əsasən, integrasiyalı təhsil sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ümumi təhsil müəssisələrində xüsusi təhsil proqramları ilə xüsusi siniflərdə təhsilinin təşkili ilə bağlı məsələləri əhatə edir.

Hazırda sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün nəzərdə tutulan mövcud təhsil təminatından istifadə imkanları bütün ölkəni əhatə etmir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 29 mart tarixli 1386 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (De-institusionalizasiya) və alternativ qayğı Dövlət Proqramı” çərçivəsində aparılmış qiymətləndirmənin nəticələrinə əsasən, dövlət uşaq müəssisələrində yaşayan uşaqların 37,7 faizi xüsusi təhsilə olan ehtiyacları üzündən xüsusi internat məktəblərinə yerləşdirilmişdirlər. Regionlarda gözdən əlil və ya kar, sonradan karlaşmış, zəif eşidən uşaqlar üçün xüsusi təhsilin təşkil edilməməsi səbəbindən onlar Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən xüsusi internat məktəblərində təhsilə cəlb olunaraq orada yaşayırlar. Hal-hazırda ölkə ərazisində 65482 nəfər sağlamlıq imkanları məhdud uşaq vardır. Onlardan 9355 nəfəri evdə, 2558 nəfəri uşaq xüsusi məktəblərində, 2725 nəfəri isə xüsusi internat məktəblərində təhsilə cəlb olunmuşdurlar [2].

Heydər Əliyev Fondu tərəfindən sağlamlıq imkanları məhdud, kimsəsiz, valideyn himayəsindən məhrum olan, cəmiyyətin diqqətindən kənarda qalan uşaqların təhsilinin təşkili, onların təhsil aldığı müəssisələrin maddi-texniki və tədris bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində məqsədyönlü işlər görülmüş, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün internat məktəbləri və xüsusi məktəblər əsaslı təmir edilmiş və ya yenidən qurulmuş, həmin müəssisələr müasir tələblərə cavab verən inventar və avadanlıqlarla təchiz edilmişdir.

Bildiyimiz kimi, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili ilə əlaqədar 2005-2009-cu illər üçün inkişaf proqramı çərçivəsində inklüziv təhsilin təşkili ilə bağlı 3 pilot layihənin icrasına başlanılmış, layihələrin icrası olaraq 15 ümumi təhsil

müəssisəsində, 13 məktəbəqədər təhsil müəssisəsində 268 nəfər əlilliyi olan uşaq inklüziv təhsilə cəlb olundu [2]

2015-2016-cı tədris ilindən əlilliyi olan uşaqların ümumi təhsil müəssisəsində digər uşaqlarla birgə təhsilə cəlb olunması məqsədilə Azərbaycan Respublikasında “İbtidai təhsil səviyyəsi üzrə inklüziv təhsilin təbiiqi” layihəsinin icrasına başlanılmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 19 yanvar tarixli 995 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın həyata keçirilməsi ilə bağlı Fəaliyyət Planı”nın 1.4-cü bəndində sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin inkişafı və inklüziv təhsili üzrə dövlət proqramının hazırlanması, təsdiqi və həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur [2].

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların digər uşaqlarla birgə təhsilə (inklüziv təhsilə) cəlb olunması üçün “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nın məqsədi sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüququnu təhsilin bütün pillələri üzrə digər şəxslərlə bərabər səviyyədə təmin etməkdən və onların təhsili üçün maneəsiz mühit yaratmaqdan ibarətdir.

Dövlət Proqramının əsas vəzifələri sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilin bütün pillələri üzrə inklüziv təhsil hüququnu təmin etmək məqsədi ilə normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi, təhsil müəssisələrinin və tədris proqramlarının sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılması üçün tədbirlərin görülməsi, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilinin təşkili ilə bağlı pedaqoji kadrların hazırlanması, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilə cəlb olunması və sosial integrasiyasının vacibliyi barədə aidiyyəti dövlət qurumları ilə birlikdə təbliğat və ictimai maarifləndirmə işinin aparılmasından ibarətdir.

600 mindən çox əlilliyi olan şəxsin yaşadığı ölkəmizdə təkcə təhsil sahəsində deyil sosial həyatın digər sahələrində də diqqətçəkən işlər görülür. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin “2019-cu ildə əlilliyi olan şəxslərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosial müdafiəsi və reabilitasiyası Proqramı”na uyğun olaraq, Əlilliyi olan şəxslərin VIII Ümumrespublika Bədi Yaratıcılıq Baxış-müsabiqəsi keçirilməsi, Nazirlik yanında Dövlət Məşğulluq Xidməti orqanları və ƏƏSMN yanında DSMF-nin 1 saylı Sosial İmkanları Məhdud Gənclərin Peşə Reabilitasiya Mərkəzi tərəfindən əlilliyi olan şəxsin peşə hazırlığına cəlb edilməsi (2019-cu ilin 11 ayında ümumilikdə 251 nəfər əlilliyi olan şəxsin peşə hazırlığına cəlb edilib), özünüməşğulluq fəaliyyətini və kiçik biznesini qurmaq üçün potensialları olan nəfər əlilliyi olan şəxs özünüməşğulluq proqramına cəlb olunması və.s (2018-ci ildə mürciət edən əlilliyi olan 1000 nəfərdən çox şəxs) inklusiv cəmiyyət sahəsində müsbət tendensiyaları sərgiləyir [10].

Eyni zamanda, 2019-cu ildə daha 500 nəfər əlilliyi olan şəxsin Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi ilə BMT-nin İnkişaf Proqramının birgə icra etdiyi “Əhalinin sosial cəhətdən həssas qrupları üçün inklüziv və layiqli iş yerlərinin yaradılması” layihəsi çərçivəsində özlərinə dayanıqlı biznes qurumları üçün işlər aparılır.

2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi ilə BMT-nin Uşaq Fondunun (UNICEF) birgə əməkdaşlığı çərçivəsində inklüziv təhsil ilə bağlı görülmüş işlər və bu sahədə beynəlxalq təcrübə təhlil edilmişdir. Inklüziv siniflərdə təlimin təşkili YUNESKO-nun sorğusu əsasında (1989) ölkələrin 3/4-nün (sorğuda iştirak etmiş 58 ölkədən 43-ü) sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların inklüziv təhsilini qəbul etdiyi müəyyənəşdirilmişdir. Inklüziv təhsillə bağlı beynəlxalq praktikaya görə, bir sinifdə təhsil alan xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlərin sayı 5-10% olmalıdır. Prezident İlham Əliyevin 2019-cu ilin mayında imzaladığı sərəncamla səhhətinə görə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan vətəndaşlara dövlət hesabına təhsil almaq hüququnun verilməsi sosial dövlət quruculuğu şəraitində inklüziv cəmiyyətə kursuna mühüm töhfələrdən biridir.

Nəticə. Ancaq təhsil sahəsində inklüzivlik istiqamətində

bir sıra həlli vacib məsələlər vardır. Bu ilk növbədə təhsil müəssisələrinin inkluziya üçün maddi-texniki baza, kadrlar potensialı, sosial-psixoloji iqlim baxımından zəruri tələblərə cavab verməməsi ilə bağlıdır. Qeyd olunan məqamlar təkcə dövlət müəssisələrində deyil, özəl müəssisələrdə də problem olaraq qalır. Belə ki, bir neçə dövlət və özəl uşaq bağçaları (76, 141, 158, 159, 177 və s. sayılı dövlət təminatlı körpələr evi, “Nur”, “Kids Era”, “Təbəssüm”, “Kosmo Lend” özəl körpələr evi) ilə apardığımız telefon sorğusu əsasında məlum oldu ki, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün bu müəssisələrdə qeyd olunan şərait yoxdur. Hətta bir sıra hallarda sağlam körpə valideynlərinin xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların onların övladları ilə bir müəssisədə təhsil almasına sərt təpkilləri də vardır. Bu isə məktəblərdə və sosial – psixoloji işi gücləndirməyi, məktəblərin zamanın çağırışlarına cavab verməsini zəruri və labüd edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. “Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiya // <http://udpo.az/read.php?lang=1&content=2363>
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 29 mart tarixli 1386 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (De-institusionalizasiya) və alternativ qayğı Dövlət Proqramı” // <http://www.e-qanun.az/framework/11537>
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 29 noyabr tarixli 1862 nömrəli Sərəncamı. www.mincom.gov.az/media/xəbərlər/details/352
4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı: “Qanun”, 2005. – 64 s.
5. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev məcburi köçkünlər üçün salınmış “Qobu Park” yaşayış kompleksinin açılışında çıxışı // <https://president.az/articles/28737>
6. İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2011-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr olunmuş iclası keçirilmişdir. 16 yanvar 2012 <https://president.az/articles/4098>
7. Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi internet sahifəsi // <http://www.president.az/articles/4098/print>
8. Кочеткова Л.Н. Теория социального государства Лоренца Фон Штейна // Философия и общество, № 3, 2008, с. 69-79.
9. Fərqli rəqabət qabiliyyəti səviyyəsinə malik ölkələrdə sosial siyasətin xarakteri. // Professor Klaus Schwab. The Global Competitiveness Report, 2018., <http://www3.weforum.org/docs>
10. 2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 14 dekabr tarixli Sərəncamı ilə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə dövlət proqramı // http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/37/f_37269.htm
11. Dr Peter Grimes, Marieke Stevens, Arlene dela Cruz, Tricia Mercado, Kaisa Ligaya, Sol Cruz. “İnklüziv sinifdətəlimin təşkili” mövzusunda ixtisasartırma proqramının Oxu materialı. Bakı: 2018 // <http://www.tipii.edu.az/>

The article was received by the editors 09.07.2020

The article was accepted for publication 27.08.2020